

ДОЦЕНКО Олена Леонідівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Національний університет «Києво-
Могилянська академія»
(м. Київ, Україна)

ШУТЕНКО Світлана Василівна,
завідувач кафедри мовної
підготовки, Національна академія
внутрішніх справ, (м. Київ, Україна)

МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

В умовах гібридної війни, складниками якої є інформаційні впливи, спрямовані на дезінформацію українців, світової спільноти та й самих громадян рф, насаджування пропагандистських проімперських і антиукраїнських наративів, постала потреба напрацювання системи методів розслідування вербальних правопорушень, передбачених вітчизняним та міжнародним законодавством. Колосальна кількість таких злочинів, зафіксованих правоохоронними органами України, зумовила активізацію діяльності лінгвістів у галузі криміналістики, зорієнтовану на проведення судово-лінгвістичних досліджень, які стають підставою для порушення кримінальних проваджень проти російських і проросійських пропагандистів, тих, хто підтримує збройну агресію рф проти України, а також експертиз, які використовують як докази на стадії судового розгляду впродовж 2014–2025 років. Усе це своєю чергою визначає потребу напрацювання методик лінгвістичних криміналістичних досліджень, підготовку філологів, спроможних такі експертизи виконувати.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), «визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта» [5]. Зазвичай формулювання типу вербального правопорушення в Кримінальному кодексі України «підказує» експертові, яку методику варто обрати для оптимального дослідження тексту. Так, статтею 111-1 – Колабораційна діяльність – як кримінальний злочин визначено «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України» [3]. Експлікація такого заперечення відбувається шляхом використання конструкцій із заперечною часткою *не*, що «уживається перед підметом або другорядним членом речення для повного заперечення їхнього змісту» [6]. Функцію такого підмета або другорядного члена речення виконують лексеми *війна* та/або синонімічні відповідники: *«СВО – не війна, а именно операція, которая решает моножество военных, политических и экономических задач как на территории*

военных действий, так и во внутренней экономической политике самой России». Для доведення факту заперечення збройної агресії проти України в таких висловлюваннях застосовуємо прийоми описового методу, зокрема прийом морфологічного синтаксису, який полягає в тому, що «синтаксичну структуру розглядають з погляду її морфологічного вираження (наприклад присудок двоскладного речення може бути виражений іменником, субстантивованим прикметником, числівником, займенником інфінітивом тощо)» [4, с. 27]. В наведеному прикладі підмет *СВО* характеризують через присудок із заперечною часткою *не* – «*не война*». Додатковим прийомом аналізу таких конструкцій є врахування лексико-семантичних характеристик ключових лексем, протиставленням яких висловлено заперечення збройної агресії: *не война, а именно операция*. Для встановлення значення слів іншої мови потрібно використовувати словники відповідної мови. Використовуючи прийоми компонентного аналізу, визначаємо семи (гіперсеми), які актуалізуються у відповідних контекстах. Формулюючи значення слова в певному контексті, слід також урахувати лексичну полісемію, гіперо-гіпонімічні, синонімічні й антонімічні відношення лексем. У наведеному висловлюванні для виправдання дій РФ відбувається підміна поняття **війна** концептом **операція**. Словники російської мови фіксують таке значення лексеми **війна**: «*Вооружённая борьба между государствами или народами, между классами внутри государства*». Основними семами слова **війна** згідно з наведеним визначенням є: «боротьба», «збройна», «між державами та народами». Таке визначення цілком точно відбиває ситуацію, що відбувається в Україні з 2014 року. Лексема **операція** відповідно до тлумачного словника російської мови реалізує значення «*координированные военные действия разнородных войск, объединённые единой целью*». Зауважимо, що загальний зміст лексеми **операція** пов'язаний з поняттям **війна**, проте акцент тут переміщується на сему 'цель'. Саме тому російська влада і російська пропаганда так активно обговорюють мету т.з. СВО.

Частина 1 ст. 111-1 – Колабораційна діяльність – Кримінального кодексу України також передбачає відповідальність за «публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України» [3]. Заклик як комунікативний акт, спрямований на спонукання співрозмовника до вчинення певних дій, найчастіше експлікується на морфологічному рівні дієсловами наказового способу: *Так что не верьте украинским СМИ. Какбы русские военные настроены не вороже. Какбы к ним нормально можно подходит и решать любые вопросы. Так что не бойтесь, вылазьте с подвалов и разговаривайте с людьми какбы, и не бойтесь какбы приходит за помощью. Все есть. Какбы детское питание, оля, гречка. Все выдают, чтобы люди ни в чем не нуждались*. Додатковим прийомом для опису експліцитного заклику може бути комунікативно-прагматичний аналіз

висловлювання, з'ясування його типу за ілокутивною силою – найважливішою характеристикою і складником мовленнєвого акту, прагматичним смислом висловлення, що відбиває мету (комунікативну установку) мовця. Заклики найчастіше реалізуються в директивних висловленнях, які традиційно вважаємо мовленнєвими актами, ілокутивна спрямованість яких полягає в тому, що вони становлять спробу мовця досягти того, аби слухач виконав необхідні мовцеві дії. «Шкала директивності досить велика: від запрошення вчинити певні дії на користь адресата мовлення до агресивного наполягання на тому, аби слухач виконував певні дії, у яких зацікавлений лише адресант. Дж. Сьорль так схарактеризував особливості таких директивних висловлень: ілокутивна мета – намагання адресанта повідомлення домогтися від адресата повідомлення виконання певних дій; зворотня реакція – «слово адресанта – дія адресата»; умови щирості – бажання чи потреба адресанта повідомлення; пропозиційне майбутнє повідомлення – адресат повідомлення у майбутньому виконує певні дії, окреслені прямо чи імпліцитно адресантом» [2, с. 134]. Отже, дослідження експліцитних закликів до протиправних дій доречно проводити з урахуванням їх граматичної та комунікативно-прагматичної специфіки. При чому це стосується всіх типів закликів, визначених Кримінальним кодексом України як протиправних діянь: «публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади» (стаття 109) [3], «публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території» (стаття 111-1) [3], «публічні заклики до вчинення терористичного акту» (стаття 258-2) [3] тощо. Комунікативно-прагматичний аналіз таких протиправних вербальних дій уможлиблює також встановлення ступеню їх інтенсивності, що може сприяти їх правильній юридичній кваліфікації.

Дослідження пропагандистських наративів, поширюваних російськими та проросійськими вітчизняними медійними каналами, часто вимагає зосередження уваги не стільки на референтних характеристиках аналізованого тексту, його співвідношенні з позамовною дійсністю, скільки на соціальній взаємодії учасників комунікації, впливові на сприйняття й інтерпретацію тексту суспільно-політичної ситуації. Забезпечити реалізацію таких завдань судово-лінгвістичної експертизи дозволяє застосування методики дискурс-аналізу, адже тут постають важливішими ролі автора і ретранслятора, адресанта повідомлення, їхніх соціальних статусів, аніж змісту тексту.

Реалізація прийомів дискурсивного аналізу усного та писемного мовлення передбачає врахування таких чинників, що супроводжують мовлення (текст):

1. соціально-демографічні та соціально-психологічні особливостей учасників комунікації: адресанта, адресата, ретранслятора;
2. специфіку мовленнєвої ситуації (суспільно-політичні обставини, що супроводжують ситуацію; наявність / відсутність конфліктних ситуацій тощо);
3. комунікативну мету мовлення, її кореляція з нормами права;
4. перлокутивний ефект (емоції, дії адресатів повідомлення);
5. обраний канал комунікації: поєднання тексту та візуального супроводу.

Дослідження окреслених параметрів мовлення правопорушника сприяє кваліфікації його дій, оскільки дозволяє визначити, як сприймають адресати повідомлення висловлювання мовців, залучених у певні процеси. Наприклад, поширення антиукраїнської пропаганди особами, що в минулому обіймали державні посади в Україні, надає ваги їхнім повідомленням, спонукає громадян рф та інших країн довіряти відверто фейковим висловлюванням.

Отже, вибір методів лінгвістичного аналізу під час проведення судово-лінгвістичних експертиз за фактом учинення вербальних правопорушень визначається типом таких протиправних діянь, способом їх мовленнєвої репрезентації та добором мовних засобів.

Список використаних джерел

1. Доценко О. Л. Ілокутивні характеристики мовлення учасників судового процесу (на матеріалі мовлення суддів). *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ : Знання України, 2008. С.141–151.
2. Доценко О. Л. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного дослідження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 45, том 1, 2021. С. 132–137.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Леута О.І. Методи і методологія лінгвістичного аналізу : посібник для магістрів та аспірантів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.П. Дубчак. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 140 с.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
6. Словник української мови: у 20 томах. Т. 1-14. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010-2025.